

Mövcud olan bütün Qərbi Avropa cərəyanları - fəlsəfi bünövrəsini Dekartın araşdırmalarında təsdiqini tapmış və dünyaya Kornel, Rasin, Molyeri bəxş edən klassisizmdən tutmuş, bəşəriyyətə Russo, Didro, Volteri bəxş etmiş maarifçi realizm, dünyaya de Vinyi, A.Müsse, J.Sand, A.Düma, V.Hüqonu vermiş və sanki 1793-cü il fransa inqilabı olmasaydı heç zaman ədəbi cərəyan kimi yaranmayacaq romantizm, bir metod kimi Balzakin 87 əsərdən ibarət "Bəşəri komediya"sının müqəddiməsində əsasını qoyduğu tənqidi realizm, O.Kontun fəlsəfi nəzəriyyəsinin zəmin yaratdığı, E.Zolyanın "Eksperimental roman"ında əsasını qoyduğu naturalizm demək olar ki, yalnız Fransa ilə bağlıdır.

XX əsrdə Fransa dünyaya sürrealizm, impressionizm, avanqardizm incəsənət və ədəbiyyatda yeni cərəyanlar və ən nəhayət, Fransanın görkəmli yazıçıları Sartr və Kamünün simasında öz yüksək zirvəsinə çatmış ədəbi-fəlsəfi cərəyanlardan ekzistensializmi bəxş etmişdir.

Bakı Slavyan Universitetinin Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və dünya ədəbiyyatı

mövcudluqdur. Bütün insani duyğular - qorxu, qüsse, ümid - hamısı ekzistensialistlərə görə, ölümə münasibətlə müəyyənləşdirilir. Qərbi Avropa ədəbiyyatı və mədəniyyətindəki insan, sanki, öz ekzistensializmini və s. məhdud situasiyada, yeni ölümə münasibətdə dərk edir. Ekzistensialistlərin özünü ölümə və tənhalığa münasibətdə dərk etməsi, demək olar ki, ekzistensialist dünya görüşünün əsas aspektlərindən biridir. Sonradan isə hər birimizin intellektual baza və dünyagörüşünə yaxın olan azadlıq anlayışı və onun konstantaları gəlir. Sartr və Kamüyə görə, insan özü özünü yaradır və bütün ömrü boyunca öz mahiyyətini əldə etməyə çalışır. Yeni insanın mövcudluğu seçim azadlığıdır. Bu azadlığı onun əlindən heç kim ala bilməz.

Nəticə etibarilə insan özünə və dünyaya görə məsuliyyət daşıyır, daha doğrusu, insan etdiyi hər bir əməli üçün, xeyir və ya şər, mənfəi və ya müsbət olmasından asılı olmayaraq dünyaya özünü bəxş edir. Və buna görə də, dünya üçün cavabdehlik daşıyır. Bu, ekzistensializmdə vacib və maraqlı bir məqamdır. Ekzis-

İnsan özünə və dünyaya görə məsuliyyət daşıyır

Naida Məmmədyanova: "Ekzistensializm fəlsəfəsi, hər şeydən əvvəl, rəşionalizmə qarşı irrasional reaksiyadır"

kafedrasının müdiri, "Elm çırağı" ictimai birliyinin sədri, professor Naida Məmmədyanovayla görüşdük. Bizim söhbətimiz ötən əsrin birinci yarısında yaranmış və indiyə kimi də filoloq-alimləri, ədəbiyyatşünasları, psixoloq və teoloqları narahat edən cərəyan haqqındadır.

- Naida xanım, insanın təbiətini müəyyənləşdirən azad qərar və seçimlərinin olduğu bir zamanda ekzistensializm nə qədər universaldır?

- Ekzistensializm özü-özlüyündə çox mürəkkəb fəlsəfi anlayışdır. Və əgər dərinə getsek, praktiki olaraq oradan çıxmaq mümkün deyil. Ona görə də bu ədəbi hadisə haqqında qısaca olaraq danışmaq istərdim.

Ekzistensializm fəlsəfəsi, hər şeydən əvvəl, rəşionalizmə qarşı irrasional reaksiyadır. Əgər cavabları nüfuzdan salan, lakin sualları aktual olaraq qalan XX əsr haqqında danışırıqsa, görürük ki, bu sualların rəşional cavabları sadəcə yoxdur. Ekzistensializm bu suallara cavab axtarmağa çalışır. Haqlı olsa da, olmasa da, hər insana, hətta çox mütaliəli və erudisiyalı şəxslərə də ekzistensializmi başa salmaq çətindir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, ekzistensializm müxtəlif şəxslərə ayrılır. Bunlar aşağıdakılardır: İkinci Dünya müharibəsinə qədərki və ondan sonrakı ateistik, dini ekzistensializm. Bu iki şəxə bir-birindən çox fərqlənir. Əvvəlki dövrdə sözü gedən ümitsiz tənhalər artıq müharibə zamanı xalqların və nəsillərin keçdikləri qlobal masştablı sarsıntılara rəğmə mərəqə doğurmurdu.

Biz, mənə yaxın olan ədəbi ekzistensializm haqqında söhbət açarkən A.Kamü, J.P.Sartr və başqalarının təməlini qoyduqları ateistik ekzistensializmə diqqət ayracağıq. Kamü və Sartrın adını çəkədik. Eyni dövrdə yaşadığı üçün onlara birlikdə nəzər yetirilməli, birlikdə müzakirəyə cəlb edilməlidirlər. Lakin onların dünyagörüşü, fəlsəfələri açıq-aydın bir-birinə qarşı idi. Yəni, hər biri ekzistensializmi özünəməxsus qəbul edirdi.

- Sizcə, onları nə birləşdirir? Ekzistensializm dünyagörüşündə hansı aspekt daha vacibdir?

- Ölüm qorxusu, həyatın sona çatacağı hiss olmadan ekzistensializm haqqında danışmaq mümkün deyil. Çünki bəşəri mövcudluq ölümə qarşı çıxan mövcudluqdur. Bu müvəqqəti və son

tensialist romanlardan bəhs edəndə biz həmişə seçim azadlığından danışırıq. Sartrın da dediyi kimi, "biz hamımız azadlığa məhkumuq və hətta heç bir şey seçmədiyimiz hallarda belə nə isə seçirik".

Bu konsepsiya düşünən insanların ürkələrində özünə yer tapıb. Əgər XX əsri götürsək, təkə XX əsrin ədəbi cərəyanları yox, həm də tənqidi realizm, sosialist realizmi və digərləri öz qarşılıqlı bəşəriyyəti dəyişmək məqsədini qoymuşdular, lakin onlardan heç biri özünü dəyişmək barəsində düşünmürdü. Ekzistensializmdə isə elə məhz bizim məhrəm azadlığımız hər şeydən öncə özümüzdən, dünya üçün etdiyimiz əməllərimizdən - xeyir və ya şər gətirməyimizə görə daşdığı cavabdehlikdən başlayır.

- Belə çıxır ki, azadlıq insan həyatında xüsusi yer tutur və ekzistensialistlər tərəfindən insan öz mahiyyətinə varanda saysız imkanların içində şəxsi seçimini də müəyyənləşdirə bilər, elə deyilmi?

- Düzdür, çünki insan bütün ömrü boyu atdığı hər bir addıma, dediyi hər bir sözə görə məsuliyyət daşıyır. Amma buna baxmayaraq, öz səhvlərini şərait və vəziyyətlə əsaslandırma, izah edə bilmir. Balzakin etdiyi kimi. Balzak qəhrəmanlarına bəraət qazandırmaq üçün deyirdi: "Mükəmməl olmayan insan yox, dünyadır". Belə şey ola bilməz. Və özünü ekzistensialist hesab edən hər bir insan özü özünü yaradır, o özünü yaradan layihədir, o özünü daima yaratmaqla məşğuldur. Bu ekzistensializmin əsas ideyalarından biridir və çox gözəldir. Başqa şeylərə görə mübahisə etmək olar, amma ekzistensializmdə dərk etmək istədiyimiz azadlıq anlayışı çox dəqiq ifadə edilib.

Ekzistensialistlər insanların əməllərini zahiri səbəblərlə əsaslandırır. Bu çox vacib bir məsələdir. Onların yaradıcılığına burdan nəzər yetirmək lazımdır, daha doğrusu, insanın dünya üçün daşdığı cavabdehliyindən. O, azadlığa, hər şeydən əvvəl seçim azadlığına məhkumdur. Bu sahədə ekzistensializmin ən parlaq nümayəndələri Sartr və Kamü yaradıcı konsepsiyalarını və fəlsəfi dünyagörüşlərini sərgiləyib. Kamünün absurd, intihar düşüncələri, Sartrın isə "Ekzistensializm humanizmdir" essesi özü özlü-

- Həqiqətən də, "Allah-təala hər birimizi toplayacaq və qayıdış ancaq onadır!"

- Quranın 42-ci surəsinin 30-cu ayəsində yazılıb: "Sizə üz verən hər bir müsibət öz əllərinizlə qazandığınız günahlardan - etdiyiniz əməllərin ucbatındandır!" Yəni ki, Sartr və Kamünün danışıqları ədəb, əxlaqla ruh bir sırada dayanıb.

Amma əxlaq maddi məvhumdur, ruh isə qeyri-maddidir. Hətta onlar yanaşı durduqları zaman əxlaq məhdud, ruh isə sərhədsizdir. Məhz buna görə, ekzistensialistlər Allahı qəbul etməsə belə, insan dərkini bu radiusunda yer alırlar. Lakin, daha məhdud bir formada. Ölümün dərk edilməsində isə maddi və mənəvi dəyərlər ayrı-ayrı qütblərdə yerləşirlər. Bu baxımdan, Sartr və Kamünün maddi düşüncələri rəşionaldır və buna görə də, onların fəlsəfəsində həyəcan, narahatlıq və absurdluq çoxdur. Ruh olmayan yerdə hər zaman həyatın qısalması, hər kəsin ölüm növbəsində dayanması, ömrün günü-gündən qısalması və burada hər şeyin mənasızlaşması doğru aparın gərginlik hökm sürür.

Ruh aləmində isə ölüm başqa cür qəbul olunur. Dərin ruha malik insan başa düşür ki, dəyişən yalnız həyatın formasıdır, o, anlayır ki, daxili dəyərlər həmişə onunla qalacaq və ölüm bu dəyərləri onun əlindən ala bilməyəcək. Ölüm insanın zahiri məhv edəcək, və o, yüksək mənəviyyətli ruha sahib deyilsə, ölüm hər şeyi onun əlindən alacaq və bu qorxu hissi daima onu təqib edəcək. Fərq yalnız bundadır. Buna görə də, ekzistensialistlərin düşüncələri nə qədər dərin və cəlbədicə olsa belə, öz maddiliyi ilə məhduddur və eyni zamanda onların maddi zəkası da məhduddur. Ekzistensialistlər, xüsusilə də, ədəbiyyatda yer almış ateist ekzistensialistlər materiyadan kənara çıxmırlar.

- Bu cərəyanı başqa fransız yazıçılarının prizmasından necə görürsüz?

- Sartr və Kamü vasitəsilə biz daha sonrakı ekzistensializmə - Nobel mükafatı laureatı J.Leklezio və hamımızın sevimlisi F.Saqana gəlib çatırıq. Onların sonrakı nəsillərə göstərdiyi təsir, ekzistensializmin əsas postulatlarını necə qavranması, varlığın sonu və s. haqqında söhbət açmaq maraqlı olardı. Dünyanın ekzistensialist konsepsiyasının dərk edilməsində yeni addımı Leklezio atıb. O, insanın yarandığı, insanla təbiətin əlaqəsi barədə çox maraqlı mühakimələr yürüdü. Və bu zəncirdə istənilən bəndin qırılması nəticəsində bütün orqanizmə xələl yetirmək olar. Bu isə gələcək nəsillərə məhvədicə təsir göstərə bilər. O, bu barədə Nobel mükafatı aldığı "Səhra" romanında düşüncələrə dalır.

Amma bu barədə biz gələn dəfə danışarıq.

- Naida xanım, sizə dərin təşəkkürlərimi bildirirəm!

Söhbətəşdi:
Afət İslam

Rus dilindən tərcümə edən:
Xanım Aydın